

EWA PIECZYKOLAN

SZATY LITURGICZNE Z FUNDACJI
KSIĘŻNEJ BARBARY FRANCISZKI Z ZAWISZÓW
KIEŻGAJŁO RADZIWIŁŁOWEJ (1690-1770)
W KLASZTORZE OO. DOMINIKANÓW W LUBLINIE

W zbiorach klasztoru OO. Dominikanów w Lublinie¹ (Kłoczowski 25-26, 36-37) znajduje się imponujący zespół zabytków tekstylnych związany z działalnością kaznodziejską Bractwa Krzyża Świętego oraz kultem Drzewa Krzyża Świętego² (Szewczyk-Prokurat, *Klasztor* 82; Wadowski 272-274). Część z nich została wyeksponowana w skarbcu klasztornym/muzeum. Liczny zespół paramentów liturgicznych powstałych od XVI do początków XX wieku przedstawia bogatą w Polsce tradycję rzemiosła artystycznego, hafciarstwa, tkactwa, koronkarstwa oraz europejską historię najszlachetniejszych wyrobów jedwabnych. Wśród fundatorów dominikańskich aparatów liturgicznych znajdujemy nazwiska przedstawicieli najznamienitszych polskich rodów – Firlejów herbu Lewart (Szewczyk-Prokurat, *Klasztor* 88 il.), prawdopodobnie Katarzyny Ossolińskiej³ czy Sobieskich⁴ (Szewczyk-Prokurat, *Klasztor* 96 il.).

Mgr EWA PIECZYKOLAN – Muzeum Narodowe w Lublinie, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie; adres do korespondencji – e-mail: ewapieczykolan@o2.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0125-995X>.

¹ Jerzy Kłoczowski wysunął hipotezę, że początki działalności dominikanów w lubelskim grodzie sięgają od 1253-54, jako czas formowania się idei, do 1264-65 r. Rola i znaczenie lubelskiego klasztoru rośnie, na przełomie XVI i XVII wieku prowincja lubelska odgrywała już rolę pierwszoplanową.

² Bractwo Krzyża Świętego przy kościele św. Stanisława Biskupa i Męczennika, ściśle związane z kultem relikwii Drzewa Krzyża, zostało erygowane w 1640 r. przez papieża Urbana VIII, formalnie i uroczystie zatwierdzone w 1687 r. przez papieża Innocentego XI.

³ Ornat z herbem Topór z początków XVII wieku jest przykładem haftu kładzionego nicią złotą na włoskim czerwonym lansowanym złotym drucikiem jedwabiu oraz wspaniałego haftu

Szczególną uwagę zwracają wspinałe paramenty związane z kultem relikwii Drzewa Krzyża, mistrzowsko haftowane, z przedstawieniami dominikańskiego relikwiarza, oraz kultem maryjnym Arcybractwa Różańcowego. Szerzej przedstawia to zagadnienie Danuta Szewczyk-Prokurat (*Klasztor* 85-96; „Ornat” 385-396)

Do zespołu dominikańskich paramentów liturgicznych, darowanych na chwałę Drzewa Krzyża Świętego, należy również zaliczyć, niewyodrębnione do tej pory, szaty związane z fundacją księżnej Barbary Franciszki z Zawiszów Kieżgajłło Radziwiłłowej, wojewodziny nowogrodzkiej (1690-1770)⁵ (Szklarska 361-363; Dunin-Borkowski 30-31; Zielińska, „Radziwiłłowie” 24; Zielińska, *Poczet* 327; Wanat, *Klasztor Karmelitów* 32). Niewymieniany dotąd w opracowaniach ornat niebieski (il. 1) z inskrypcją na lnianej błękitnoszarej podszewce zawiera napis, wykonany piórem i czarnym atramentem pismem o pięknym odręcznym dukcie, o treści: „JB Ten aparat y z takimże drugim w kolorze czerwonym jest dany do Drzewa Krzyża Nayś od J.O. Księżney Imci Barbary z Zawiszów Radziwiłłowej Woiewodziny Nowogrodzkiej” oraz oznaczony numerem: „N 30”, również odręcznym duktem i czarnym atramentem (il.1a). Numer 30 może wskazywać na liczne fundacje Barbary z Zawiszów. Wraz z wymienionym ornatem niebieskim w posiadaniu oo. dominikanów jest stuła wykonana tą samą techniką z użyciem identycznych materiałów, co dowodzi, że był to komplet szat liturgicznych. W niebieskim ornatie na uwagę zasługuje bogaty haft wykonany na jedwabnym adamaszku ścięciem płaskim kładzionym za pomocą nici ze złotym oplotem, złotej blaszki (lamelki), złotych cekinów oraz jedwabnej przędzy, na kolumnie dodatkowo cieniowany. Haft regularnie pokrywa całą powierzchnię para-

wypukłego złotą nicią w części kolumny ornatu. Fundatorem może być Katarzyna z Biereckich Ossolińska (ok. 1578 – po 1626 r.), hojna donatorka lubelskiego klasztoru.

⁴ Według autorki na podstawie napisu „Żółkiew” na podszewce ornatu tę szatę ze złotolitej tkaniny perskiej z pocz. XVII wieku (Isfahan) mogła ofiarować donatorka kościoła i klasztoru Dominikanów z Żółkwi, kasztelanowa krakowska Teofila z Daniłowiczów Sobieska lub jej syn, Jan III Sobieski, albo wnuk, królewicz Jakub Ludwik.

⁵ Na podstawie zebranych źródeł pojawia się problem z ustaleniem daty śmierci Barbary Franciszki z Zawiszów Kieżgajłło Radziwiłł. Za Ewą Szklarską przyjęłam za prawidłową datę urodzenia Barbary z Zawiszów 3 XII 1690 r., śmierci zaś 15 II 1770 r. Podawany rok śmierci 1746 r. jest błędny i odnosi się do daty śmierci męża, Mikołaja Faustyna – 2 II 1746 r.

Jerzy Sewer hr. Dunin-Borkowski podaje jako rok urodzenia Barbary Radziwiłłowej 1690, nie podając roku śmierci. Na końcu noty dedykowanej Barbarze podany jest rok śmierci 1746, który odnosi się do księcia Mikołaja Faustyna (męża). Prawdopodobnie stąd powstał błąd związany z datą śmierci Zawiszanki. Teresa Zielińska podaje jako rok jej urodzenia 1690, podobnie jak Józef Wanat. Por. „Barbara Radzivil”; „Barbara Radziwiłł”; „Mikołaj Faustyn Radziwiłł”; „Mapa grobów rodzinnych”.

mentu. Boki ornatu są uszyte z jedwabnego adamaszku w kolorze błękitnym o drobnym wzorze subornamentu w układzie sieciowym, którego to wzór pokryty jest niemal w całości haftem naśladowującym deseń adamaszku. Kolumna zarówno przodu, jak i tyłu jest wykonana z jedwabnego kremowego adamaszku o regularnym wzorze kwiatowym, zupełnie innym niż tkanina na bokach ornatu. Obie jedwabne tkaniny są wysokiej klasy adamaszkami zapewne francuskimi (Lyon)⁶ (Michałowska 11-12; Blazy). Haftowane złote motywy kwiatowe na kolumnie szaty liturgicznej łagodnie kontrastują z tłem kremowego adamaszku. Haftowane złotymi blaszkami i nićmi ze złotym oplotem powtarzające się kwiaty są połączone ze sobą siecią cienkich gałązek z drobnymi owocami, głównie wykonanymi jedwabnymi nićmi błękitnymi i złotymi cekinami, nawiązując w ten sposób kolorem i detalami do zdobień boków szaty. Niezwykle delikatny, pokrywający całą powierzchnię ornatu (boki i kolumna) oraz stuły, motyw dekoracyjny o subtelnym rysunku i fakturze oraz pastelowych barwach został dobrany i szczegółowo przemyślany jako zestaw. Podobieństwo techniczne, rodzaj użytych nici, ich grubość, kolorystyka, sposób opracowania szczegółów haftu, rodzaje czy kierunki przeszyci wskazują na jednego hafciarza, a z pewnością jeden warsztat. Świecka dekoracja tkanin pozwala wykluczyć pracownię klasztorną i wskazać na warsztat dworski. Z pewnością obydwie haftowane tkaniny, użyte do wykonania ornatu, zostały wyhaftowane jako zestaw z przeznaczeniem na damską świecką suknię dworską. Na podstawie dociętych do kształtu ornatu krawędzi tkanin można przypuszczać, że jedwabne adamaszki zostały pokryte haftem na całości brytu, a następnie docięte do formy aparatu w sposób przecinający nici haftu. Z uwagi na brak łączeń materiału w miejscach niekoniecznie konstrukcyjnych lub wskazujących na przemyślaną kompozycję, charakterystycznych dla wtórnego wykorzystania fragmentów odzyskanych tkanin, zazwyczaj z damskich ubiorów, najprawdopodobniej ornat był uszyty z nieużywanej materii lub stanowił część spódnicy kobiecej, niewymagającej cięć. Szaty liturgiczne często były wykonywane z wysoce szlachetnych tkanin, popularnych w modzie świeckiej. Zazwyczaj były to bardzo drogie tekstylia, używane w stroju reprezentacyjnym czy ceremonialnym elit zarówno świeckich, jak i kościelnych (Andrzejewska).

Bardzo popularny w XVII-XVIII wieku w Polsce jedwabny, wysokiej klasy adamaszek, użyty do wykonania niebieskiego aparatu, nawiązuje do modnych w połowie XVIII wieku tkanin w kolorach jasnych pastelowych o wielo-

⁶ Obie tkaniny są przykładem wysokiej klasy jedwabnego francuskiego adamaszku z wykorzystaniem kilku splotów tkackich. Takie adamaszki produkowały manufaktury lyońskie.

barwnych motywach kwiatowych, coraz drobniejszych w latach 80. i 90. XVIII wieku (Orlińska-Mianowska 82; Gutkowska-Rychlewska 585-586, 647). Użycie adamaszkowej podstawy do haftu, pastelowa kolorystyka oraz zastosowanie złotej nici z pewnością ma związek z produkowanymi w Europie, szczególnie we Francji, broszowanymi wielobarwnie tkaninami o adamaszkowych, jednobarwnych subornamentach. Dla porównania można podać przykład tkaniny z lat 40. XVIII wieku, znajdującej się z polskich zbiorach muzealnych. Poprzez użycie kilku odcieni jedwabnej przędzy w broszowanych, wielobarwnych motywach kwiatowych, można uzyskać efekt cieniowania, trójwymiarowości (Orlińska-Mianowska 80, il. 81). Taki rezultat hafciarz tkaniny niebieskiego ornatu uzyskał przez wprowadzenie nici jedwabnych w trzech odcieniach błękitu. Wątki broszowane złotem można porównać do haftu płaskiego nicią ze złotym oplotem i złotą blaszką. W 2. poł. XVIII wieku bardzo modne we Francji i całej Europie były również barwne hafty o motywach drobnych kwiatów łąkowych, kłosów różnych traw. Hafty na ubiorach zamawiano według rysunkowych projektów lub próbek, będących też inspiracją dla lokalnych pracowni hafciarskich. Roślinne motywy, wykonane zazwyczaj ścięciem ałasowym, satynowym, sznureczkowym, uzupełniano pajątkami, cekinami, blaszkami o różnym kształcie, aplikacjami z małych papierowych elementów lub nici okręcanych nićmi jedwabnymi oraz złotymi⁷ (Orlińska-Mianowska, 86). Za przykład zachowanej francuskiej haftowanej tkaniny z 1. poł. XVIII wieku może służyć, według tradycji, fragment spódnicy Marii Leszczyńskiej (1703-1768). Haft barwnymi jedwabnymi nićmi na czerwonym ałasie łączy motywy kwiatów łąkowych krwawnika z motywami białego haftu imitującego koronkę (deseń koronki pojawia się również we wzorach jedwabnych materii) (Orlińska-Mianowska 100-101, il. 98).

Treść wyżej zacytowanej inskrypcji znajdującej się na podszewce niebieskiego ornatu ofiarowanego przez księżną Barbarę z Zawiszów Radziwiłłową wskazuje na istniejący w zbiorach dominikańskich, darowany razem z niebieskim, aparat czerwony (il. 2). Szczegółowa analiza zbiorów szat liturgicznych będących w posiadaniu lubelskich dominikanów wykazała, że elementem tego aparatu mogą być dwie jednakowe dalmatyki czerwone. Stwierdzić to można na podstawie techniki wykonania, w szczególności na podstawie identycznej błękitno-szarej, lnianej tkaniny o splecie płóciennym, użytej w obu paramentach jako oryginalnej podszewki⁸ (Michałowska

⁷ Nadworny desenista Ludwika XVI, Charles Germain Saint-Aubin (1721-1786), opublikował w 1770 r. *L'art du brodeur*, zamieszczając opisy technik hafciarskich, rysunki ścięgów, narzędzi oraz wzory deseni.

⁸ Tkanina lniana, o splecie płóciennym, o wysokiej gramaturze, apreturowana, o gładkiej, połys-

102, 126, 293). Obecnie owa tkanina jest niemal niewidoczna, gdyż została wtórnie pokryta, prawdopodobnie w XIX wieku, cienką tkaniną bawełnianą o ciemno-niebieskiej barwie dla zabezpieczenia starszej. Oryginalna podszewka czerwonych dalmatyk może zawierać pewne istotne napisy, z uwagi na trudny dostęp do pełnej jej powierzchni, nie możemy stwierdzić występowania takiego epigrafu lub jego braku. Dwie jednakowe dalmatyki były zapewne częścią większego aparatu liturgicznego i można przypuszczać, że napis z numerem bądź inskrypcją od darczyńcy znajdowałby się na ornamencie czerwonym, analogicznie do ornatu niebieskiego.

Para wspomnianych dalmatyk jest uszyta z czerwonej, wysokiej jakości tkaniny jedwabnej o splocie atlasowym, która na całej powierzchni jest pokryta haftem płaskim, kładzionym nicią ze złotym oplotem. Powtarzający się rytmicznie delikatny rysunek haftu w układzie poziomym składa się ze stylizowanych motywów ulistnionych gałęzi z owocami rozłupanego owocu granatu, przeplatanych regularnym, falistym ornamentem roślinnym z motywem palmet. Dolne krawędzie dalmatyk wzbogacone zostały ornamentem lambrekinowym o wysokości 10 cm z przestylizowanym owocem granatu, harmonijnie komponującym się z rytmicznym, falistym deseniem haftu. Widoczne łączenia tkanin w miejscach niekonstrukcyjnych wskazują na wtórny sposób wykorzystania ozdobionej haftem materii, zapewne oryginalnie użytej na ekskluzywną dworską suknię damską z 1. poł. XVIII wieku. Widoczne fragmenty szlachetnego materiału w środkowych partiach przodu i tyłu dalmatyki wykorzystują całą szerokość brytu jedwabiu, z którego zapewne była wykonana wcześniej obszerna, marszczona w talii spódnica lub obfity tren. Prawdopodobnie haft wykonany był w pracowni dworskiej. Zjawisko wtórnego wykorzystania kosztownych tekstyliów miało dość powszechny charakter w XVII i XVIII wieku (Bender, „Wtórne” 583-601) Dość żywa, nasycona barwa czerwonej atlasowej francuskiej tkaniny oraz opracowanie zdobienia wskazują na tradycję hafciarską jeszcze XVII i początku XVIII wieku⁹ (Mańkowski 18-36, il. 42, 43), kiedy to suknie dworskie dekorowano rzędami szerokich, dość sztywnych haftowanych złotem ornamentów, wycinanych jak lambrekin falban. Dominował wówczas rytmiczny podział płasz-

kliwej powierzchni, poddana procesowi bielenia i barwienia, glansowania, kalandrowania lub gładzenia, wykończona w sposób charakterystyczny dla tkanin lnianych i konopnych wysokiego gatunku, produkowanych w XVII i XVIII wieku.

⁹ Motyw roślinnych przestylizowanych gałązek w hafcie dalmatyki porównać możemy do przykładów haftu płaskiego na płóciennym welum z 1. poł. XVIII wieku (Muzeum Narodowe w Krakowie), który Tadeusz Mańkowski określa jako inspirowany haftami tureckimi. Autor szczegółowo opisuje wpływ sztuki Dalekiego Wschodu na haft i tkaninę w Polsce.

czynny w hafcie złotym¹⁰ (Gutkowska-Rychlewska 463-464, 585). Tadeusz Mańkowski podaje, że w 1. poł. XVIII wieku już rzadziej zdobiono haftem paradne suknie kobiece (Mańkowski 134).

Jest wielce prawdopodobne, że ufundowane przez Barbarę z Zawiszów Radziwiłłową aparaty liturgiczne były podarowane wprost dla kościoła św. Stanisława klasztoru OO. Dominikanów w Lublinie¹¹ (Szewczyk-Prokurat, *Klasztor* 57). Występująca na ornacie niebieskim inskrypcja: „... aparat y z takimże drugim w kolorze czerwonym jest dany do Drzewa Krzyża Nays ...” (fragm.) wskazuje na miejsce przechowywania relikwii Drzewa Krzyża Świętego. Kult świętej partykuły w Sanktuarium OO. Dominikanów w Lublinie sięga XV wieku. Zapis o cudzie za sprawą dominikańskich relikwii w Lublinie pochodzi z 1434 r. Miejsce to przez wieki było celem pielgrzymek z odległych stron Rzeczypospolitej¹² (Wojciechowski 112-146; Rolska 93-109). Kult i związane z tym ceremonie kościelne wymagały odpowiedniej oprawy, a co za tym idzie – specjalnego wyposażenia¹³ (Miławicki 95-153). Wiele fundacji mogło również być formą dziękczynienia za wysłuchane modlitwy i doznane łaski. Intencja księżnej Barbary Radziwiłłowej, z jaką darowała wyżej opisane paramenty, nie jest nam znana. Możliwe, że swego czasu odwiedzała ona Lublin.

Księżna Barbara z Zawiszów Kieżgajłło Radziwiłłowa, córka Krzysztofa Stanisława Zawiszy herbu Łabędź, wojewody wileńskiego, i Teresy z Tyszkiewiczów (*Słownik* t. 1, 136; Bartoszewicz; „Zawisza Krzysztof Stanisław”), szlachcianka z domu, wyszła za mąż za litewskiego księcia Mikołaja Faustyna

¹⁰ Dopiero w połowie XVIII wieku odrzucono sztywność i ciężkość dekoracji ze złotych haftów i złotej pasmanterii w sukniach dworskich.

¹¹ Po kasacie klasztoru ukazem carskim z 1864 r. 12 maja 1886 r. dopełnił się faktyczny akt likwidacji. Większa część ruchomości została rozproszona. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, po I wojnie światowej, powoli pierwsi dominikanie zaczęli powracać do Lublina. Starania o zwrot zagarniętego przez zaborcę mienia lubelskiego sanktuarium trwały około 20 lat, wtedy też w 1938 r. dominikanie powrócili do swojego klasztoru. Niestety brak dokumentów określających szczegółowe pochodzenie zespołu paramentów liturgicznych obecnie przechowywanych w Klasztorze OO. Dominikanów. Archiwum dominikanów zostało w dużej części zniszczone.

¹² Największe natężenie kultu nastąpiło od drugiego dziesięciolecia XVII wieku do lat 80. XVII wieku, który trwał niezmiennie do końca XVIII wieku, następnie osłabł z powodu rozbiorów Polski i stan ten trwał aż do 1886 r. (kasata klasztoru). Kult ponownie ożył po powrocie dominikanów do Lublina. W 1991 r. relikwie Krzyża św. zostały skradzione.

¹³ Dotyczy to wszystkich wspólnot zakonnych. O uposażenie wspólnot zakonnych mieli się troszczyć przede wszystkim fundatorzy. To właśnie oni, fundując klasztor, zapewniali mu utrzymanie – głównie w postaci dóbr ziemskich, z których klasztor czerpał dochody lub potrzebne do życia produkty.

Radziwiłła, herbu Trąby (ur. 21 maja 1688, zm. 2 lutego 1746 r. w Zdzięciole), miecznika wielkiego litewskiego od 1710 r., wojewody nowogrodzkiego w latach 1729-1740, dziedzica Zdzięcioła, Hłuski, Poprzeczy i Kroży. 4 grudnia 1710 r. w Rohotnej Barbara Franciszka Zawisza Kieżgajłło została żoną Mikołaja Faustyna i urodziła mu 14 dzieci¹⁴ (Szkłarska 361-363; Wanat, *Klasztor Karmelitów* 32-33).

Barbara z Zawiszów była jedną z najbardziej aktywnych politycznie członkiń rodziny Radziwiłłów. W 1733 r. była inicjatorką powstania konfederacji województwa nowogrodzkiego, skierowanej przeciwko kandydatowi na tron, Stanisławowi Leszczyńskiemu. W 1736 r. odwiedziła Petersburg, gdzie spotkała się z bardzo przychylnym przyjęciem na rosyjskim dworze cesarskim (Szkłarska 361-363). Była znaną postacią w Wielkim Księstwie Litewskim. Portret reprezentacyjny księżnej Barbary Kieżgajłło Zawiszanki (il. 3) przedstawia ją w wieńcu laurowym (1733-37), z herbem Radziwiłłów, trąby na tle czarnego orła w zamkniętej koronie, oraz przypiętym na piersi Orderem Krzyża Gwiazdzystego¹⁵. Księżna Barbara Franciszka została damą Krzyża Gwiazdzystego 14 września 1712 r.¹⁶ (Dunin-Borkowski 12, 22-24, 31). Portret mógł należeć do nieświeskiej galerii obrazów¹⁷ (Piwkowski 55).

¹⁴ Sześcioro z 14 dzieci zmarło w dzieciństwie. Mikołaj Faustyn Radziwiłł w 1734 r. został odznaczony Orderem Orła Białego. Był też kawalerem pruskiego Orderu Szlachetności, a w 1742 r. został odznaczony rosyjskim Orderem św. Aleksandra Newskiego. W 1718 r. był posłem na sejm z powiatu słonimskiego. Posłem na sejm był w 1720 i 1722 r. W 1733 r. podpisał *pacta conventa* jako elektor Augusta III Sasa. W 1735 r. podpisał uchwałę Rady Generalnej konfederacji warszawskiej. Por. „Mikołaj Faustyn Radziwiłł”.

¹⁵ Wysokiej rangi Order Krzyża Gwiazdzystego był do 1918 r. najwyższym orderem kobiecym Austrii i Austro-Węgier. Obecnie, obok Orderu Złotego Runa, jest jedynym orderem domowym byłej cesarskiej dynastii Habsburgów Lotaryńskich. Został ustanowiony 18 IX 1668 r. przez cesarzową Eleonorę, trzecią małżonkę Ferdynanda III, na pamiątkę odnalezienia cennego zagubionego relikwiarza i celem adoracji Krzyża Świętego oraz prowadzenia cnotliwego i pełnego dobrych uczynków życia. Liczba dam orderu jest nieograniczona, ale przyjęcie do grona odznaczonych wymaga przeprowadzenia surowego wywodu szlachectwa. Insignium orderu to medalion, na którym dwugłowy czarny orzeł monarchii habsburskiej nosi nałożony czerwony krzyż grecki, uwieńczony białą emaliowaną wstęgą z dewizą orderu: SALUS ET GLORIA („Zbawienie i Chwała”). Order jest noszony na czarnej wstążce w formie kokardy nad lewą piersią. Cytowane źródło podaje niekompletny spis dam orderu, brak w nim nazwiska Barbary z Zawiszów Radziwiłłowej. Por. „Order Krzyża Gwiazdzystego”.

¹⁶ Wysoki szlachecki order, a zarazem bogobojne zgromadzenie „dam” ustanowiła – jak wspomniano – cesarzowa Eleonora, z domu księżna Mantui i Montferatu (wówczas wdowa). Pierwszą opiekunką i przełożoną zgromadzenia do 1719 r. była Najdostojniejsza Karolina Augusta, żona Cesarza Leopolda I, drugą zaś Najjaśniejsza Cesarzowa rzymska Eleonora Magdalena Teresa, królowa Węgier i Czech, arcyksiężniczka austriacka z domu Pfalzgrafianka (1719-1740), trzecią – Najjaśniejsza Cesarzowa rzymska Amalia Wihelmina, królowa węgierska i czeska, arcyksiężniczka austriacka z domu księżniczka Brunswicku i Wolfenbattel, małżonka Cesarza

Mąż Barbary, książę Mikołaj Faustyn, podobno nie należał do osób tak energicznych jak małżonka. Barbara podejmowała ważniejsze rodzinne decyzje. Miała ogromny wpływ na polityczną działalność męża, często pertraktując w jego imieniu w sprawach publicznych: „Dyplomaci sascy określali ją jako gwałtowną i wyniosłą. Po śmierci męża pozostała aktywna w życiu politycznym Litwy. W 1747 r. ustalała np. z M.K. [Michałem Kazimierzem] Radziwiłłem obsadę godności trybunalskich” (Dębska 65-67; Szklarska 361-363). Źródła zgodnie podkreślają jej inteligencję i życiową zaradność. Zajmowała się gospodarstwem, buchalterią, przemysłem, handlem, przejmując ciężar zarządzania dobrami, podnosząc ich wartość oraz spłacając wszelkie obciążenia: „Są dowody – niewzruszone, bo cyframi wypisane – że przyjętej na się roli wywiązywała się znakomicie” (Dębska 65-67; Gomułcki 366; Wanat, *Klasztor Karmelitów* 33-34).

Spektakularny awans majątkowy i polityczny Radziwiłłów w 1. poł. XVIII wieku wyniósł ich na czołowe miejsca wśród elity władzy okresu saskiego. Zgromadzone bogactwa, jak i koligacje na miarę międzydzielnicową, pozwoliły Radziwiłłom sięgnąć wpływami, prócz Litwy i Podlasia, na znaczną część prowincji małopolskiej. Wówczas też stali się Radziwiłłowie prawdopodobnie najbogatszym rodem magnackim w skali całego państwa polsko-litewskiego¹⁸ (Anusik i Stroynowski 45, 48, 54). Dla fortuny Mikołaja Faustyna Radziwiłła, dziedzica Zdzięcioła, Hłuska, Poprzeczy i Kroży, jednej z młodszych linii rodu, nie bez znaczenia był fakt pozyskania ogromnych dóbr majątkowych poprzez małżeństwo zawarte w 1710 r. z Barbarą, córką Krzysztofa Zawiszy. W 1736 r. po bezpotomnej śmierci brata Ignacego

Józefa I (1752-1706), czwartą – Najjaśniejsza Cesarzowa rzymska Maria Elżbieta arcyksiężniczka austriacka, księżniczka na Wolfenböttel, żona Cesarza Karola VI (1752-1766). Wśród członkiń zgromadzenia znajduje się, oprócz Barbary Franciszki Radziwiłłowej, wpływowa polska dama księżna Anna z Sanguszków Radziwiłłowa.

¹⁷ Liczne portrety, głównie Radziwiłłów, z dawnej galerii nieświeskiej, zostały wydane w postaci barwnych reprodukcji w albumowej publikacji *Жывыя Беларусі XII-XVIII стагоддзяў* [Жыццёвыя Беларусі XII-XVIII стагоддзяў]. Anna z Sanguszków Radziwiłłowa, pani na Nieświeżu, powołała na zamku „malarnię” obrazów sztalugowych, gdzie dworscy artyści-malarze pod kierunkiem Jana de Fulchi, Ksawerego Dominika Heskiego i Karola Gadomskiego wykonywali obrazy historyczne z dziejów rodu i portrety genealogiczne Radziwiłłów znane pod nazwą „portretów w laurowym wieńcu”, oparte na jednolitym schemacie, które z czasem utworzyły galerię liczącą kilkadziesiąt wizerunków.

¹⁸ Około 1750 r. zdołali zgromadzić w swoich dobrach dziedzicznych imponującą liczbę bez mała 2150 miast, miasteczek i wsi, z czego blisko 1650 miejscowości przypadało na linię nieświeską. Wśród magnatów Rzeczypospolitej ustępowali jedynie możnowładcom koronnym w zakresie użytkowania królewskich ziem. Mikołaj Faustyn posiadał królewskie ziemie o kwarcie 5272 złp (starostwa luboszańskie i nowogródzkie).

Barbara Radziwiłłowa odziedziczyła wielkie dobra Berdyczów, obejmujące miasto i kilkadziesiąt wsi w województwie kijowskim, wartości kilkuset milionów złotych polskich. Wymowne jest nazwanie linii rodu Radziwiłłów przez historyków mianem „berdyczowskiej”¹⁹ (Anusik i Stroynowski 32-33, 40; Bukar 188; *Słownik* t. 1, 134-139; Zielińska, „Radziwiłłowie” 24; Wanat, *Klasztor Karmelitów* 32-33). Uchodząca za „najtęższą kobietą” głowę rodziny, obok księżnej Anny z Sanguszków Radziwiłłowej, Barbara rozwiązywała częste swary w rodzinie (szczególnie między hetmanem a jego drażliwym i swarliwym bratem Hieronimem Florianem) oraz dbała o autorytet ordynata z Ołyki i Nieświeża wśród innych członków rodziny (Anusik i Stroynowski 52). Podobnie jak ordynatowa nieświeska, księżna Anna Radziwiłłowa, Barbara oprócz spraw majątkowych, angażowała się w sprawy polityczne, przygotowania do sejmików i sesji Trybunału. Pożyteczne kontakty z Petersburgiem podobno wyniosły znaczenie Zdzięcioła (Zielińska, „Radziwiłłowie” 24; „Więź” 188-190)

Wśród społecznych powinności magnatów był mecenat i opieka patronacka (Wróbel 129). Barbara Radziwiłłowa była dobrodziejką zakonu karmelitów, fundatorką cerkwi unickiej i kościoła farnego w Berdyczowie (Dębska 65-67; Wanat, *Klasztor Karmelitów* 4-35, 108, 118, 187, 209), fundatorką paramentów liturgicznych oraz cennego wyposażenia kościelnego i klasztornego.

W 1642 r. rozpoczęto budowę klasztor Karmelitów Bosych w Berdyczowie. W XVIII wieku klasztor berdyczowski stał się centrum kultu maryjnego na Ukrainie w związku z obrazem Matki Boskiej²⁰ (Baranowski 45-49, 78, 145-148, 171-172; Wanat, *Klasztor Karmelitów* 119-145, il.), ważnym ośrodkiem życia intelektualnego i dobroczynnego, prowadził swoją drukarnię i szkoły przyklasztorne. Budowę barokowego górnego kościoła Karmelitów Bosych, fundacji Radziwiłłowej, rozpoczęto w 1739 r. według projektu Jana

¹⁹ Teresa Zielińska podaje, że posiadłości Mikołaja Faustyna i Barbary Franciszki były obciążone długami, tak że uchodzili za niezamożnych. Por. „Berdyczów. Historyczne”.

²⁰ Wizerunek Matki Boskiej Berdyczowskiej był wzorowany na obliczu Matki Boskiej Śnieżnej z bazyliki Santa Maria Maggiore. Autor opisuje całą uroczystą ceremonię związaną z koronacją cudownego obrazu, która odbyła się 30 października 1753 r. W burzliwej historii obrazu Matki Boskiej Berdyczowskiej miała udział rodzina Zawiszów, właścicieli Berdyczowa. W 1648 r. klasztor zdobyły wojska kozackie Bohdana Chmielnickiego i karmelici wraz z wizerunkiem Najświętszej Maryi Panny udali się do Lwowa, gdzie obraz przechowywano do 1721 r. Do Berdyczowa karmelici wrócili w 1714 r., jednak bez wizerunku Matki Boskiej, który w latach 1722-1736 znalazł schronienie w Lublinie. Z lubelskiego klasztoru Karmelitów Bosych do Berdyczowa i nowego kościoła sprowadzono również w 1759 r. szczątki Janusza Tyszkiewicza (zm. 25 kwietnia 1649 r.), fundatora zarówno wcześniejszego klasztoru berdyczowskiego, jak i łaskami słynącego obrazu Matki Boskiej zwanej Śnieżną.

de Witte (1737)²¹ (Kowalczyk 151,163-186; Wanat, *Klasztor Karmelitów*). Dokumenty archiwalne dotyczące donacji na rzecz konwentu berdyczowskiego karmelitów podają: „1751, 28 lutego. Donacja jurydyki w Berdyczowie oraz placu na kaplicę po drugiej stronie jurydyki, od księżnej Barbary z Zawiszów Radziwiłłowej”. Archiwum jest w posiadaniu „Dekretu kapituły bazyliki św. Piotra w Rzymie na ukoronowanie cudownego obrazu Matki Boskiej Berdyczowskiej z dnia 28 stycznia 1753 roku” (AKB 3 Wizyta kościoła i klasztoru (...) za rok 1841 napisana, k.13; por. „Berdyczów. Historyczne”; Wanat, *Klasztor Karmelitów* 108, 112, 118, 187) (Wanat²², „Klasztor Niepokalanego Poczęcia NMP” 377-402.). Inne dokumenty podają, że „Księżna Barbara z Zawiszów Radziwiłłowa, wojewodzina nowogródzka, w dniu 16 IX 1751 r. ofiarowała klasztorowi na utrzymanie muzyki – bursy i kapeli przy kościele jurydykę na Piaskach w Berdyczowie, przy drodze do Żytomierza oraz plac pod cmentarz i kaplicę z drugiej strony tejże jurydyki” (Wanat, „Szkoly” 142). „Donację tę zaprzysięgła 10 X 1753 roku na rocznikach województwa nowogródzkiego, a dnia 17 IV 1754 roku wniesiono ten zapis do urzędu akt grodzkich kijowskich. Mocą tego aktu Barbara Radziwiłłowa dokonała zamiany gruntu zapisanego klasztorowi w 1646 przez Janusza Tyszkiewicza, pierwszego fundatora klasztoru, położonego nad Traktem Białocerkiwnym na wspomnianą jurydykę oraz zapisała połowę siedliska zwanego Kustyń na utrzymanie kapeli” (Wanat, „Szkoly” 142-143; *Klasztor Karmelitów* 187-188, 251). Wielce prawdopodobny wydaje się fakt, że w Berdyczowie działały warsztaty trudniące się doskonałym rękodziełem, jakim jest haft. Niewykluczone, że omawiane wyżej paramenty, ornat niebieski wraz ze stulą oraz dwie dalmatyki czerwone, zostały tam właśnie wykonane. W Berdyczowie można było zakupić najmodniejsze francuskie i austriackie tkaniny, a z takich zostały uszyte wspomniane szaty liturgiczne²³.

²¹ Z wystroju wspaniałego wnętrza kościoła Karmelitów w Berdyczowie nie zachowało się nic. Kasata klasztoru w 1866 r., pożar podczas II wojny światowej oraz burzliwe losy nadwątlily dawny blask założenia klasztorowego. Beginus Józef Wanat jest autorem obszernego studium monograficznego o Klasztorze Karmelitów Bosych w Berdyczowie na Ukrainie.

²² Zasoby archiwum Krakowskiej Prowincji Zakonu Karmelitów Bosych. Autor poświęca klasztorowi berdyczowskiemu osobny rozdział „Klasztor Niepokalanego Poczęcia NMP w Berdyczowie”. B.J. Wanat podaje: „28 II 1751 r. księżna Barbara z Zawiszów Radziwiłłowa zapisała klasztorowi na utrzymanie kapeli dla sanktuarium jurydykę zwaną Piaskami w Berdyczowie oraz plac pod kaplicę na tejże jurydyce. Przy klasztorze była szkoła muzyczna” (*Klasztor Karmelitów* 134). Por. AKB 2, Opis kościoła i klasztoru (...) z 1786 r. k.13; AKB 3 Wizyta kościoła i klasztoru (...) za rok 1841 napisana, k. 20).

²³ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (t. 1, 136-137) podaje, że karmelici przyczynili się również do rozwoju handlu, budując „najpierwsze murowane sklepy, gdzie kupcy, zwłaszcza z głębi Rosji, znajdowali dla swoich towarów bezpieczeństwo od

W 1759 r. księżna Barbara z Zawiszów Radziwiłłowa ufundowała w Berdyczowie nowy kościół farny na miejscu dawnego. „Roku 1761 zjechał do Berdyczowa ks. Józef Andrzej Załuski, biskup kijowski, w kościele karmelitów odprawił misyą, dwa razy na miesiąc miewając homilie”²⁴ (*Słownik* t. 1, 136-137; AKB 5, J.M. Giżycki, Karmelici Bosi..., k. 144, 145; Wanat, *Klasztor Karmelitów* 34-35, 209).

Działalność patriotyczną Barbary Radziwiłłowej z pewnością wyraził fakt udziału we wzmocnieniu berdyczowskiego klasztoru jako twierdzy obronnej na potrzeby obrony ojczyzny. „Barbara z Zawiszów Radziwiłłowa w dniu 16 września 1769 roku zapisała nieruchomości za murami klasztoru na rozbudowę fortyfikacji, który to zapis na rozbudowę baterii potwierdził książę Stanisław Radziwiłł, podkomorzy królewski Księstwa Litewskiego, w urzędzie grodzkim w Żytomierzu 16 lutego 1773 roku” (Wanat, *Klasztor Karmelitów* 302)

Dziedziczka Berdyczowa księżna Radziwiłłowa ufundowała również drewnianą cerkiew Świętej Trójcy zwaną Mikołaja (*Słownik* t. 1, 136-137). Według źródeł na pamiątkę przedwczesnej śmierci swojego męża w 1746 r. Barbara chciała wybudować nowy kościół ku czci jego niebiańskiego patrona – św. Mikołaja Cudotwórcy, arcybiskupa Miry z Licji. Wystąpiła do Kancelarii Metropolitalnej Kijowa o pozwolenie na budowę nowej cerkwi i 8 maja 1748 r. takie pozwolenie otrzymała. Plan kościoła z ołtarzem od wschodu został zatwierdzony przez „urzędników oddziału Michaiła Prokopowicza” i rozpoczęła budowę cerkwi „Mikołaja”. 6 grudnia 1751 r. konsekrowano nową cerkiew. Świątynia była drewniana, z dębu na podmurówce. Na zewnątrz była obłożona deskami sosnowymi, dach pokryto „gontem” i zwieńczono trzema żelaznymi złożonymi krzyżami. Budowla miała dziewięć okien i troje drzwi, drewniany malowany ikonostas, a na

ognia i złodziei”. Znaczenie handlowe Berdyczowa najbardziej wzrosło od czasu wprowadzenia tu jarmarków, ustanowionych w 1765 r. przez króla Stanisława Augusta. „Było ich 10 walnych, do- rocznych. Za granicę szły konie, woły, miód, воск, łój, skóry zajęcze, baranie, wołowe: w zamian dostawano od kupców austriackich sukna, materye jedwabne, płótna. Wszystkiego tu mógł dostać mieszkaniec ukraiński”. B.J. Wanat opisuje historię rozwoju Berdyczowa wraz z klasztorem karmelitów bosych jako wielkie centrum handlowe na cały Wołyń i Ukrainę w 2 poł. XVIII wieku (*Klasztor Karmelitów* 20-24).

²⁴ Pierwotny kościół św. Barbary, założony w 1759 r., był drewniany. Konstrukcję rozebrano, zastępując ją okazałą kamienną budowlą, ukończoną w 1826 r. (*Słownik* t. 1, 136-137). J.B. Wanat za AKB 5 podaje, że Barbara z Zawiszów Radziwiłłowa dnia 27 VI 1759 roku dokonała aktu erygowania kościoła pw. św. Barbary, swojej patronki. Był on zbudowany z drewna dawniejszego z przełomu XVI/XVII wieku, zniszczonego w 1649 roku. Drewniany kościół przetrwał do 1826 r. Nowy murowany z cegły rozpoczęto budować w 1806 r. (*Klasztor Karmelitów* 34-35, 209).

ołtarzu kamienny tron – „święty tron”. Mając szczególny patronat nad cerkwią, księżna Barbara przekazała jej dwie ikony: Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Mikołaja, dwa dzwony – 12- i 6-pudowy, a później kolejny – 1,5-pudowy. W „dziedzicznej erekcji fundus” udzielonej przez księżną Barbarę 28 marca 1750 r. kościół otrzymał znaczne działki ziemi. Oprócz gruntu pod świątynię i cmentarz wydzielono „miejsce specjalne” na domy dla duchowieństwa oraz ziemię orną. W pobliżu wsi Mali Nizgurchiki (ukr. Мали Нізгурчіки) podarowała przysiółek z lasem, młynem, stawem rybnym, ogrodem, strumieniem i dwoma ogrodami („Svyato-Mykolayivskyy Sobor [Свято-Миколаївський Собор]”; Burzek).

Na północo-wschodnich ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego odpowiedzialnym berdyczowskiego sanktuarium maryjnego były Białynicze, gdzie 20 września 1761 r. ukoronowano obraz Matki Boskiej Białynickiej. Fundatorami klasztorów karmelitów trzewickich w Białyniczach i karmelitów bosych w Berdyczowie, z którymi wiąże się oba sanktuaria, byli kanclerz Lew Sapieha i wojewoda Janusz Tyszkiewicz. Białynicze były w 1. poł. XVII wieku własnością Sapiehów, później Radziwiłłów, a w XVIII wieku do grona zacnych donatorów dołącza trzecia potęga magnacka – Ogińskich. Koronacja Matki Boskiej Białynickiej i związany z tym rozbudowany, kilkudniowy ceremoniał był okazją do zademonstrowania potęgi rodu, podobnie jak działania wspierające inne wartościowe idee. Tu swoją fortunę i rodzinę prezentował głównie marszałek wielki litewski Ignacy Ogiński z Teresą Ogińską, którzy uroczystość przybyli do Białynicz 9 września 1761 r. na uroczystości koronacyjne. Od 15 września wszystkie magnackie rody wysyłały swoje chorągwie, między innymi marszałek wielki litewski Ignacy Ogiński i pisarz polny Michał Ogiński. 17 września w bogato zdobionej karecie przybył biskup koronator Jerzy Mikołaj Hyzen. W uroczystościach uczestniczyli ojcowie karmelici i ojcowie dominikanie, przedstawiciele urzędów ziemskich i szlachta. Odbywały się barwne procesje, przemówienia i modlitwy przed cudownym obrazem w oczekiwaniu na korony. Na złote korony zbierano składki w całej Rzeczypospolitej. Uroczystościom towarzyszyła odświętna oprawa w postaci triumfalnie powiewających chorągwi Bractwa, wszystkich możliwych, w szczególności fundatorów: „200 koni jednej maści z dóbr marszałka, kilkadziesiąt husarów, stukonna chorągiew nadworna hetmana polnego litewskiego oraz wojewody witebskiego, piechota grenadierów” w uroczystych mundurach. Wśród zacnego grona niesiona była chorągiew złotem i jedwabiami szyta, przez Barbarę z Zawiszów Radziwiłłową przysłana „na ten Akt z konterfektem na jednej stronie Nays. Maryi Panny Białynickiej z drugiej S. Oyca Eliasza

Patryarchy Zakonu Karmelitańskiego”. Dalej postępowały bractwa, rycerstwo, kawalkada dworzan, liczne rzesze duchownych i wiernych (Baranowski 49-53, 173-174; „Obraz z Białynicz”).

Barbara z Zawiszów była „szczególniejszą dobrodziejką i protektorką” kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Zdzieciele, rodzinnym majątku męża Mikołaja. Kościół został zbudowany w 1646 r. przez Kazimierza Lwa Sapiehę. Podczas pożaru 4 czerwca 1743 r. spłonęły wszystkie zabudowania plebanii, kościół z ołtarzami, aparatami i sprzętami kościelnymi oraz archiwum, pozostały same ściany. W 1751 r. dźwignięty został z ruin za sprawą Mikołaja Faustyna Radziwiłła przy współudziale żony Barbary z Zawiszów, godnej fundatorki²⁵ (*Słownik* t. 14, 557).

Z fundacji Radziwiłłów powstał także kościół pw. św. Jerzego w Wilnie, obsługiwany przez karmelitów trzewickowych. Klasztor został pierwotnie ufundowany w 1506 r. przez kanclerza litewskiego Mikołaja Radziwiłła. Odbudowę zniszczonej po pożarze w 1749 r. świątyni przypisuje się Jerzemu IX Radziwiłłowi, wojewodzie nowogrodzkiemu, synowi Mikołaja Faustyna i Barbary z Zawiszów Kieżgajłło. W latach 1750-1755 jednonawowa świątynia została przebudowana według projektu Franciszka Ignacego Hoffera w stylu rokokowym i w takim stanie zachowała się do dzisiaj. Wyposażenie kościoła stanowił ołtarz główny i pięć ołtarzy bocznych. Zachowały się cenne XVIII-wieczne obrazy (1775 r.): *Zaręczyny Maryi, Matka Boska Różańcowa* i *Św. Jerzy*, drewniane rzeźby przedstawiające świętych i zakonników oraz malowidła na sklepieniu – sceny z życia i męczeńskiej śmierci patrona kościoła. W prezbiterium zwraca uwagę zespół fresków, galeria portretów: Zygmunta III Wazy oraz Mikołaja, Jerzego i Barbary Radziwiłłów²⁶ (Rąkowski

²⁵ Opis kościoła, prawdopodobnie zmodernizowanego po pożarze przez Radziwiłłów już w nowym stylu, z zachowaniem ceglanych murów: „utrzymany w stylu roccoco, od frontu zdobią go dwie wspaniałe wieże o trzech kondygnacjach, zakończone kopułą i krzyżem. Pomędzy wieżami wznosi się facyata owalnego kształtu z krzyżem i zegarem. Sufit i posadzka ze zwyczajnej cegły. Nad głównymi drzwiami chór z organem o 16 głosach, biały, lakierowany, częściowo wyzłocony. W kościele jest 7 ołtarzy, z tych 3 w prezbiterium, a 4 w nawie. W wielkim ołtarzu zwraca uwagę cyborium z drzewa, snycerskiej roboty, ślicznie rzeźbione. Ponad chrzcielnicą, w murze na wprost kazalnicy, znajduje się nagrobek z blachy mosiężnej, a za nim w naczyniu serca Ks. Mikołaja Faustyna i jego syna Jerzego Radziwiłłów (zm. w 1746 i 1755 r.). Jeszcze wyżej nad tym pomnikiem jest portret Mikołaja, olejno namalowany, dobrze zachowany. Skarbiec kościoła jest ubogi, a nadto 1837 r. został okradziony. Ze srebrnych naczyń większego rozmiaru posiada 6 lichtarzy i cenną, z byłego dereczyńskiego kościoła, ślicznej roboty, monstrancję o podwójnych promieniach, pacyfikał z drzewem krzyża św. itp.” (*Słownik* t. 14, 577).

²⁶ W 1756 r. uzyskano prawo do utworzenia odrębnej prowincji św. Jerzego dla klasztorów OO. Karmelitów Wielkiego Księstwa Litewskiego. W 1797-1798 r. skasowano konwent, a świątynię z klasztorem przekazano dla seminarium duchownego odnowionej diecezji wileńskiej, które

365-367; Blinstrubienė 373-374, 382-385, 393; „Kościół św. Jerzego”). Barokowa architektura i pozostałości po wystroju dają wyobrażenie o wysokiej klasy projekcie artystycznym i szczodropliwości donatorów.

Zespół portretów reprezentacyjnych rodziny Radziwiłłów, umieszczonych w prezbiterium, nawiązujących do wspomnianej wcześniej galerii nieświeskiej, może dowodzić, że kościół św. Jerzego był rodzinną świątynią z królewskimi korzeniami. Boczna kaplica, pierwotnie św. Barbary, została przemianowana na św. Józefa. Pojawia się też teoria, że są tam pochowane szczątki członków rodziny²⁷ (Kraszewski; Blinstrubienė 373-374). Nadal brakuje szczegółowych opracowań, lecz na podstawie dotychczas zebranych danych można postawić tezę, że Barbara z Zawiszów Radziwiłłowa wraz z synem była hojną donatorką klasztoru i kościoła św. Jerzego. Księżna zawsze dbała o sprawę rodzinne, po śmierci męża znacząco wspierała synów i córki.

Interesujące pod wieloma względami jest przedstawienie Barbary na fresku w prezbiterium kościoła św. Jerzego (il. 4), wskazujące na jej szlachetne pochodzenie oraz dojrzały już wiek (podczas odbudowy kościoła w 1755 r. miała 65 lat). Trzymana w znaczącym geście książka mogła oznaczać szczególne zainteresowania księżnej lub charakter fundacji. Z przeprowadzonych dotychczas badań wynika, że klasztor Karmelitów w Wilnie szczycił się bogatą biblioteką (Blinstrubienė 395, il. 19; „Kościół św. Jerzego”, a Barbara była hojną donatorką berdyczowskiego klasztoru, znanego ze swej drukarni i biblioteki (Wanat, *Klasztor Karmelitów* 112-114, 227, 270-271). Wspierała kulturę i szkolnictwo. Wiadome jest, że była kobietą wykształconą, znała biegle francuski i włoski (Miszalska, „Polskie przekłady” 179-192; Dębska 65-67; Miszalska, „*Kolloander wierny*” 334-348). Przetłumaczyła prozą (choć w Polsce funkcjonowały też przekłady wierszem) znane dzieło

działało do 1945 r. Seminarium Diecezjalne Wileńskie było pierwszym seminarium duchownym i drugą po Uniwersytecie Wileńskim Szkołą Podyplomową Wielkiego Księstwa Litewskiego.

²⁷ Ignacy Kraszewski i Leva Blinstrubienė wspominają, że „sam Radziwiłł” wykorzystywał kościół jako swoją rodzinną kaplicę. Takie teorie stawiają naukowcy badający pozostałości po klasztorze, niestety archiwalia w znacznej części się nie zachowały. Mikołaj Faustyn Radziwiłł na Nieświeżu h. Trąby, podobnie jak syn Jerzy Radziwiłł na Nieświeżu h. Trąby spoczywają w krypcie kościoła Bożego Ciała w Nieświeżu. Nie ma tam grobu Barbary z Zawiszów, która mogła być pochowana w krypcie kościoła św. Jerzego w Wilnie (podczas dokumentacji obiektu znaleziono rozrzucone szczątki, dolne partie świątyni nie zostały odkryte). Por. „Mapa grobów rodzinnych”.

Królewski rodowód Radziwiłłów podkreśla znajdujący w galerii portretów w kościele św. Jerzego wizerunek Zygmunta III Wazy, króla polskiego i wielkiego księcia litewskiego z inskrypcją „SIGISMVND, III, (...) REX POLONIAE...” (fragment napisu w języku łacińskim widoczny pod portretem władcy). Por. „Gintaras Kušlys”.

barokowe *Dianę* Francesca Loredana. Coraz powszechniejsza wśród magnatek znajomość języków obcych nie zawsze ograniczała się tylko do francuskiego. Nie bez znaczenia był fakt, że ojciec Barbary, Krzysztof Zawisza, był pisarzem i oratorem – jego mowy zostały wydane drukiem. Przetłumaczył także romans *Historia o Agnulfie* oraz *Boga nieśmiertelnego w śmiertelnym ciele cierpiącego tragiczną historię* Wihelma Stanihursta. Wspólne zainteresowania literackie łączyły Barbarę również z Franciszką Urszulą Radziwiłłową (1704-1753), gospodynią Nieświeża, jedną z najlepiej wykształconych kobiet epoki saskiej, pionierką polskiej dramaturgii. Obie były kobietami kreatywnymi, odgrywającymi w swych rodzinach znaczącą rolę. Wojewodzina nowogródzka była częstym gościem na zamku w Nieświeżu podczas wystawianych przez Franciszkę Urszulę sztuk teatralnych. U boku „Rybeńki” sterowała działaniami rodziny na forum publicznym (Dębska 65-67; Maciejewska 163-164).

W podsumowaniu należy stwierdzić, że rysuje się nam portret kobiety poważanej, zaangażowanej w sprawy rodziny i ojczyzny, hojnej donatorki i kreatorki życia intelektualnego, humanistki. Księżna Barbara Radziwiłłowa brała aktywny udział w sprawach politycznych i przygotowaniach do sejmików i sesji Trybunału Koronnego, co mogło sprowadzić ją wprost do Lublina. Wiadomo również, że Barbara z Zawiszów Radziwiłłowa była ważną fundatorką klasztoru Karmelitów Bosych w Berdyczowie, rodzinnych włości, związanych od dawna z rodem Zawiszów. Losy Matki Boskiej Berdyczowskiej łączyły się z Lublinem wielokrotnie. Obraz był przechowywany w Lublinie m.in. w latach 1722-1736, następnie zaś wrócił do Berdyczowa z pewnością staraniem również samej Barbary, która w 1736 r. odziedziczyła rodzinny majątek. Koronacje cudownych wizerunków Matki Boskiej były istotnym elementem życia targanych przez wojny mieszkańców Rzeczypospolitej²⁸ (Baranowski 25, 45-49, 98-99, 78, 171-174; „Obraz z Białynicz”), podobnie jak kult relikwii, szczególnie Drzewa Krzyża świętego. Para-

²⁸ Dostojnicy świeccy i kościelni uczestniczyli zarówno w ceremoniach koronacyjnych, jak i staraniach o nie u papieża. Księżna zapewne uczestniczyła razem z mężem w wielu uroczystościach kościelnych, którym towarzyszyły liczne fundacje, np. wspomniana przetykana złotem chorągiew, przeznaczona do ceremonii koronacyjnej Matki Boskiej w Białyniczach w 1761 r. Barbara najprawdopodobniej towarzyszyła mężowi podczas koronacji Matki Boskiej Żyrowickiej w 1730 r., której przewodzili osobiście Radziwiłłowie z Mikołajem Faustynem Radziwiłłem, wojewodą nowogródzkim. Złote korony do Żyrowic przesłał papież Benedykt XIII przez Hieronima Radziwiłła. Matka Hieronima, księżna Anna z Sanguszków Radziwiłłowa, ofiarowała obrazowi klejnoty „królewskiej wartości” i wraz z synem poniosła większą część kosztów ceremonii. Brama triumfalna Radziwiłłów, uświetniająca uroczystości, została ufundowana przez Hieronima i Mikołaja Faustyna.

menty zachowane w klasztorze OO. Dominikanów w Lublinie są tylko przyczynkiem do poszukiwań na temat jej mecenatu i zainteresowań sztuką, rzemiosłem artystycznym. Wysokiej klasy hafty wykonane na kosztownych jedwabnych adamaszkach, darowane przez księżnę, pokazują jej wyrafinowany gust i znajomość najnowszej mody oraz obycie w świecie. Niestety nie można na ten moment określić konkretnego warsztatu, w którym powstały. Bardzo niewiele zachowało się informacji o rezydencjach panów na Zdzieciele i Berdyczowie, by przypuszczać, że Barbara z Zawiszów mogła zatrudniać hafciarzy czy to do własnych warsztatów, czy to korzystając ze znaczących pracowni lub manufaktur dworskich. Uznać można za wielce prawdopodobne, że hafty mogła zamawiać w pracowniach należących do Anny z Sanguszków Radziwiłłowej, z którą utrzymywała bliskie kontakty (Bender, „Mecenas” 216-218; Chruszczyńska 89-100; Hennel-Bernasikowa i Piwocka; Kula). Wiele faktów na temat księżnej nie zostało z pewnością odkrytych, które być może zawierają niezbadane dotąd liczne akty prawne i majątkowe oraz listy. Narodowe Archiwum Historyczne w Mińsku na Białorusi, w swoim inwentarzu 5, w ramach zespołu Radziwiłłowskiego przechowuje prawdopodobnie bardzo interesujące akta rodzinne Zawiszów, odziedziczone być może przez potomstwo wojewody nowogródzkiego Mikołaja Faustyna Radziwiłła i Barbary Zawiszanki, córki kasztelana (potem wojewody) mińskiego Krzysztofa Zawiszy²⁹, które w przyszłości warto będzie przebadać (Kriegseisen 87-105).

BIBLIOGRAFIA

- Andrzejewska, Ewa. *Skarby z dawnej zakrystii. Zabytkowe szaty liturgiczne z Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu*. Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej, 2018.
- Anusik, Zbigniew, i Andrzej Stroynowski. „Radziwiłłowie w epoce saskiej. Zarys dziejów politycznych i majątkowych”. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*, nr 33, 1989, ss. 29-58.
- Baranowski, Andrzej. *Koronacje wizerunków maryjnych w czasach baroku. Zjawisko kulturowe i artystyczne*. Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Zamek Królewski w Warszawie, 2003.
- Bartoszewicz, Julian. *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666-1721)*. Warszawa, J. Zawisza, 1862.

²⁹ Inwentarz zawiera kilkaset jednostek archiwalnych, takich jak akta prywatne (korespondencja) i majątkowe Krzysztofa Zawiszy oraz jego synów: marszałka nadwornego litewskiego Ignacego i Felicjana. Szczególnie dużo zachowało się tu materiałów dotyczących spraw procesowych oraz transakcji majątkowych i finansowych. Przyporządkowanie ich do archiwum Radziwiłłów było zapewne uzasadnione.

- Bender, Agnieszka. „Mecenat Anny z Sanguszków Radziwiłłowej w kościołach i klasztorach Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVIII wieku”. *Zeszyty Społeczne KIK*, nr 10, 2002, ss. 216-218.
- Bender, Agnieszka. „Wtórne wykorzystanie wzorzystych tkanin jedwabnych i haftowanych w szatach liturgicznych w XVII-XVIII wieku. Recykling w rzemiośle artystycznym”. *Studia nad sztuką renesansu i baroku. Tradycja i innowacja w sztuce nowożytnej*, t. 11, red. Irena Rolska i Krzysztof Gombin, Towarzystwo Naukowe KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jan Pawła II, 2012.
- Blazy, Gay. *Przepych i blask jedwabnictwa lyońskiego. Lyońskie Tkaniny jedwabne od XVII do XX wieku*. Muzeum Narodowe w Warszawie, 2004.
- Bukar, Seweryn. *Pamiętniki*, Drezno, wyd. Józef Ignacy Kraszewski, 1871.
- Chruszczyńska, Jadwiga. „Pracownice hafciarskie i tkackie założone przez Annę z Sanguszków Radziwiłłową”. *Tkanina artystyczna z wieków XVIII i XIX. Materiały sesji naukowej w Zamku Królewskim na Wawelu. Kraków 21 marca 1991*, red. Magdalena Piwocka, Zamek Królewski na Wawelu, 1997, s. 89-100.
- Dębska, Karolina. „O niewidoczności tłumacza raz jeszcze na przykładzie tłumaczek w Polsce 1697-1763”. *Przekładaniec*, nr 36, 2018, ss. 60-81.
- Dunin-Borkowski hr., Jerzy Sewer. *Panie Polskie przy dworze rakuskim. Damy krzyża gwiazdźstego. Damy pałacowe. Kanoniczki honorowe sabaudzkie i berneńskie*. Lwów, Nakładem Księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1891.
- Gomulicki, Wiktor. „Zapomniana poetka polska”. Wiktor Gomulicki, *Kłosa polskiej niwy*. Nakład i druk Tow. Akc. S. Orgelbranda, 1912, ss. 289-384.
- Gutkowska-Rychlewska, Maria. *Historia ubiorów*. Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, 1968.
- Hennel-Bernasikowa, Maria, i Magdalena Piwocka. *Tkaniny artystyczna z wieków XVIII i XIX* [katalog wystawy]. Mińsk/Kraków, 1990.
- Kłoczowski, Jerzy. „Klasztor dominikański w Lublinie w pierwszych wiekach swego istnienia w ramach prowincji polskiej (stulecia XIII-XVI)”. *Dominikanie w Lublinie. Studia z dziejów i kultury*, red. Henryk Gapski, Towarzystwo Naukowe KUL, 2006, s. 25-58. Prace Instytutu Geografii i Historii Kościoła.
- Kowalczyk, Jerzy. *Świątynie późnobarokowe na kresach, Kościoły i klasztory w diecezjach na Rusi Koronnej*. Instytut Sztuki PAN, Przemyskie Centrum Kultury i Nauki, 2006.
- Kraszewski, Józef Ignacy. *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. 3. Wilno, Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1841.
- Kriegseisen, Wojciech. „Źródła do historii Rzeczypospolitej szlacheckiej w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku”. *Kwartalnik Historyczny*, t. 105, z. 4, 1998, ss. 87-105.
- Kula, Witold. *Szkice o manufakturach w Polsce XVIII wieku: część pierwsza 1720-1764, część druga 1764-1780*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1956.
- Maciejewska, Iwona. „Kobiety czasów saskich z piórem w rękę”. *Prace Literaturoznawcze*, t. 3. UWM w Olsztynie, 2015, ss.157-170.
- Mańkowski, Tadeusz. *Polskie tkaniny i hafty XVI-XVIII wieku. Studia z dziejów polskiego rzemiosła artystycznego*, t. 2. Państwowy Instytut Sztuki, 1954.
- Michałowska, Marta. *Leksykon Włókiennictwa*. Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, 2006.
- Miławicki, Marek. „Dominikanie na kresach wschodnich Rzeczypospolitej Obojga Narodów (teren dzisiejszej Białorusi)”. *Folia Historica Cracoviensia*, t. 20, 2014, ss. 95-153.

- Miszalska, Jadwiga. „*Kolloander wierny*” i „*Piękna Dianea*”. *Polskie przekłady włoskich romansów barokowych w XVII wieku i w epoce saskiej na tle ówczesnych teorii romansu i przekładu*. Universitas, 2003.
- Miszalska, Jadwiga. „Polskie przekłady utworów Giovan Francesca Loredana”. *Barok polski wobec Europy. Sztuka przekładu*, red. Alina Nowicka-Jeżowa, Marek Prejs, Katarzyna Wierzbicka i Tomasz Wierchowski, Wydawnictwo Anta, 2005, ss. 179-192.
- Orlińska-Mianowska, Ewa. *Modny świat XVIII i początku XIX wieku*. BOSZ, 2003. Skarby muzeum. Muzeum Narodowe w Warszawie.
- Piwkowski, Włodzimierz. „Mecenat radziwiłowski w dziedzinie kultury, sztuki i rzemiosła artystycznego”. *Radziwiłowie herbu Trąby*, praca zbiorowa. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwum Akt Dawnych, wyd. DiG, 1996.
- Rąkowski, Grzegorz. *Ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Litwie*. Burchard Edition, 1999.
- Rolska, Irena. „Dzieje Krzyża Chrystusowego i legenda rodowa Tyszkiewiczów”. *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, t. X: *Programy ideowe w przedsięwzięciach artystycznych w XVI-XVIII wieku*, red. Irena Boruch-Rolska, Towarzystwo Naukowe KUL, 2010.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski i Władysław Walewski, Warszawa, nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 14, red. Władysław Walewski, Warszawa, nakładem z zasiłku Kasy pomocy dla osób pracujących na polu naukowym imienia D-ra Mianowskiego, 1895.
- Szewczyk-Prokurat, Danuta, „Ornat z Drzewem życia z Archikatedry Lubelskiej. Przykład inspiracji orientem w polskim hafciarstwie pierwszej połowy XVIII w.”. *AMICISSIMA. Studia Magdalenae Piwocka oblata*. Fundacja Nomina Rosae Ogród Kultury Dawnej, 2010, ss. 385-396.
- Szewczyk-Prokurat, Danuta. *Klasztor w sercu miasta. Dzieje i skarby lubelskich dominikanów*. Proquart, 2012.
- Szklarska, Ewa. „Radziwił Mikołaj Faustyn (1688-1746)”. *Polski Słownik Biograficzny*, t. 30, z. 2. Polska Akademia Nauk, 1987, ss. 361-363.
- Wadowski, Jan Ambroży. *Kościoły lubelskie. Na podstawie źródeł archiwalnych*. Nakładem Akademii Umiejętności, 1907.
- Wanat, Benignus Józef. *Klasztor Karmelitów Bosych w Berdyczowie na Ukrainie*. Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 2007.
- Wanat, Benignus Józef. „Klasztor Niepokalanego Poczęcia NMP w Berdyczowie”. Benignus Józef Wanat. *Zakon karmelitów bosych w Polsce. Klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605-1975*. Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 1979, ss. 377-402.
- Wanat, Benignus Józef. „Szkoly karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie”. *Karmelici bosi w Polsce 1605-2005. Księga jubileuszowa*, red. Czesław Gil, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 2005, ss. 107-148.
- Wojciechowski, Leszek. „Dominikańskie sanktuarium Krzyża św. w Lublinie do poł. XVII wieku”. *Dominikanie w Lublinie. Studia z dziejów i kultury*, red. Henryk Gapski, Towarzystwo Naukowe KUL, 2006.
- Wróbel, Wiesław. „Opieka patronacka rodów Paców i Branickich nad klasztorem dominikanów w Choroszczu”. *Parafia rzymskokatolicka w Choroszczu, 550 lat. Księga jubileuszowa*, red. Tadeusz Kasabuła i Adam Szot, Wydawnictwo Buk, 2009, ss. 123-131. Białostockie Studia Historyczno-Kościelne, t. V.

- Zielińska, Teresa. „Radziwiłłowie herbu Trąby – dzieje rodu”. *Radziwiłłowie herbu Trąby*, praca zbiorowa. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwum Akt Dawnych, wyd. DiG, 1996, ss. 3-43.
- Zielińska, Teresa. „Więź rodowa domu radziwiłłowskiego w świetle diariusza Michała Kazimierza ‘Rybeński’”. *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 3: *Radziwiłłowie XVI-XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*. Wydawnictwo DiG, 1989, s. 175-190.
- Zielińska, Teresa. *Poczet polskich rodów arystokratycznych*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1997.
- Жывяпіс Беларусі XII-XVIII стагоддзяў [Жываніс Беларусі XII-XVIII стагоддзяў], praca zbiorowa. Białaruś [Беларуś], 1980.

MATERIAŁY ARCHIWALNE

- Archiwum Klasztoru w Berdyczowie (AKB):
- AKB 2 Opis kościoła i klasztoru OO. Karmelitów Bosych w Berdyczowie, dokonany w czasie wizyty generalnej Michała Pałuckiego, wizytatora generalnego diecezji kijowskiej w 1786 r.
- AKB 3 Wizyty kościoła i klasztoru berdyczowskiego XX. Karmelitów Bosych z rozkazu biskupa łuckiego i żytomierskiego (...) Michała Jana Piwnickiego za rok 1841, napisana.
- (Opis dokumentów stanowiących fundusze i obliży wieczyste klasztoru berdyczowskiego XX. Karmelitów Bosych; regest 5 fascykułów w: Wanat, Benignus Józef. *Klasztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie*. Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 2007, ss. 107-112 oraz „Berdyczów. Historyczne dziedzictwo karmelitów bosych”. Zasoby archiwum Krakowskiej Prowincji Zakonu Karmelitów Bosych. archivecarmel.pl/berdyczow/. Dostęp 20.08.2021).
- AKB 5 Jan Marek h. Gozdawa Giżycki. Karmelicy Bosi w Berdyczowie, Kupinie i Kamieńcu Podolskim.
- Archiwum Prowincji Karmelitów Bosych w Czernej (APKB):
- Dyplom 15

STRONY I MATERIAŁY INTERNETOWE

- „Barbara Radzivil (Zaviša) [Барбара Радзівіл (Завіша)]”. [be-tarask.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D1%80%D0%B1%D0%B0%D1%80%D0%B0_%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D1%96%D0%B2%D1%96%D0%BB_\(%D0%97%D0%B0%D0%B2%D1%96%D1%88%D0%B0\)](http://be-tarask.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D1%80%D0%B1%D0%B0%D1%80%D0%B0_%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D1%96%D0%B2%D1%96%D0%BB_(%D0%97%D0%B0%D0%B2%D1%96%D1%88%D0%B0)). Dostęp 20.08.2021.
- Barbara Radzivil (Zaviša). Барбара Радзівіл (Завіша) (1733-37).jpg. [commons.wikimedia.org/wiki/File:Barbara_Radzivil%28_Zavi%28A1a\)._%D0%91%D0%B0%D1%80%D0%B1%D0%B0%D1%80%D0%B0_%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D1%96%D0%B2%D1%96%D0%BB_\(%D0%97%D0%B0%D0%B2%D1%96%D1%88%D0%B0\)_%281733-37%29.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Barbara_Radzivil%28_Zavi%28A1a)._%D0%91%D0%B0%D1%80%D0%B1%D0%B0%D1%80%D0%B0_%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D1%96%D0%B2%D1%96%D0%BB_(%D0%97%D0%B0%D0%B2%D1%96%D1%88%D0%B0)_%281733-37%29.jpg). Dostęp 20.08.2021.
- „Barbara Radziwiłł”. m.wikidata.org/wiki/Q6467479. Dostęp 20.08.2021.
- Barbora_Zavišaitė-Kęsgailaitė_Radvilienė.jpg, [upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/8/89/Barbora_Zavišaitė-Kęsgailaitė_Radvilienė.jpg/800px-Barbora_Zavišaitė-Kęsgailaitė-Radvilienė.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/8/89/Barbora_Zavišaitė-Kęsgailaitė-Radvilienė.jpg/800px-Barbora_Zavišaitė-Kęsgailaitė-Radvilienė.jpg). Dostęp 20.08.2021.
- „Berdyczów. Historyczne dziedzictwo karmelitów bosych”. Zasoby archiwum Krakowskiej Prowincji Zakonu Karmelitów Bosych. archivecarmel.pl/berdyczow/. Dostęp 20.08.2021.

- „Berdyczów”. *Wikipedia*. pl.wikipedia.org/wiki/Berdycz%C3%B3w. Dostęp 20.08.2021.
- Blinstrubienė, Leva. *Vilniaus buvusio senosios regulos karmelitų vienuolyno ir Šv. Jurgio bažnyčios architektūrinio ansamblio statybos ir plėtros raida*. Vilniaus dailės akademija, leidykla.vda.lt/Files/file/Acta%2092_93/Acta_2019_170x240mm_Blinstrubien.pdf. Dostęp 20.08.2021.
- Burzek, Piotr. „Symbolizm poszczególnych części świątyni wschodniej oraz szat i naczyń liturgicznych”. *Liturgia.pl*. www.liturgia.pl/Symbolizm-poszczegolnych-czesci-swiatyni-wschodniej-oraz-szat-i-naczyn-liturgicznych/. Dostęp 20.08.2021.
- „Gintaras Kušlys. Apie valdovo portretą Vilniaus Šv. Jurgio Kankinio bažnyčioje: vertingas, bet išniekintas”. *bernardinai.lt*, www.bernardinai.lt/2011-10-25-gintaras-kuslys-apie-valdovo-portreta-vilniaus-sv-jurgio-kankinio-baznycioje-vertingas-bet-isniekintas/. Dostęp 20.08.2021.
- „Kościół św. Jerzego oo. Karmelitów Trzewiczkowych w Wilnie”. plwiki.pl/Leksykon/Ko%C5%9Bci%C3%B3w_Jerzego_oo_Karmelit%C3%B3w_Trzewiczkowych_w_Wilnie. Dostęp 20.08.2021.
- „Mapa grobów rodzinnych dla: Jan Chrzyciel Chryzostom Dąbski z Dąbia h. Godziemba (4.285.645)”. www.sejm-wielki.pl/s/mapa.php?mapa&o=4.285.645. Dostęp 20.08.2021.
- „Mikołaj Faustyn Radziwiłł”. *Wikipedia*. pl.wikipedia.org/wiki/Miko%C5%82aj_Faustyn_Radziwi%C5%82. Dostęp 20.08.2021.
- „Obraz z Białynicz”. Klasztor OO. Karmelitów w Woli Gułowskiej. www.wolagulowska.karmelici.pl/historia-sanktuarium/obraz-z-bialynicz/. Dostęp 20.08.2021.
- „Order Krzyża Gwiazdźstego”. *Wikipedia*. pl.wikipedia.org/wiki/Order_Krzy%C5%BCa_Gwia%C5%BAdzistego. Dostęp 20.08.2021.
- „St. Barbara’s Church, Berdychiv”. *Wikipedia*. en.wikipedia.org/wiki/St._Barbara's_Church,_Berdychiv. Dostęp 20.08.2021.
- „Svyato-Mykolayivsky Sobor [Свято-Миколаївский Собор]”. soborberdichev.com.ua/index.php?etc=history. Dostęp 20.08.2021.
- „Vilniaus Šv. Jurgio bažnyčia”. *Wikipedia*. lt.wikipedia.org/wiki/Vilniaus_%C5%A0v._Jurgio_ba%C5%BEny%C4%8Dia. Dostęp 20.08.2021.
- Zasoby archiwum Krakowskiej Prowincji Zakonu Karmelitów Bosych. archivecarmel.pl/.
- „Zawisza Krzysztof Stanisław”. *Encyklopedia PWN*. encyklopedia.pwn.pl/haslo/Zawisza-Krzysztof-Stanislaw;4000711.html. Dostęp 20.08.2021.

SZATY LITURGICZNE Z FUNDACJI KSIĘŻNEJ
BARBARY FRANCISZKI Z ZAWISZÓW KIEŻGAJŁO RADZIWIŁŁOWEJ (1690-1770)
W KLASZTORZE OO. DOMINIKANÓW W LUBLINIE

Streszczenie

Przechowywane w klasztorze OO. Dominikanów w Lublinie paramenty liturgiczne, związane z fundacją księżnej Barbary Franciszki z Zawiszów Kieżgajłło Radziwiłłowej, wojewodziny nowogrodzkiej (1690-1770), to kilka, niewymienianych dotąd w opracowaniach, wysokiej klasy szat liturgicznych. Zamieszczona na ornacie niebieskim inskrypcja, wykonana pismem o pięknym odręcznym dukcie, wskazuje na donatorkę.

Darowane na chwałę Drzewa Krzyża Świętego paramenty są przyczynkiem do poszukiwań na temat mecenatu księżnej Barbary Franciszki Radziwiłł, jej zainteresowań sztuką oraz rzemiosłem artystycznym. Znakomite hafty wykonane na kosztownych jedwabnych adamaszkach, prze-

kazanych przez księżną aparatów kościelnych, reprezentują wyrafinowany kunszt rzemiosła artystycznego pierwszej połowy XVIII wieku, zapewne polskiej, dworskiej manufaktury lub pracowni hafciarskiej.

Barbara z Zawiszów, żona wojewody nowogródzkiego księcia Mikołaja Faustyna Radziwiłła, jedna z najbardziej aktywnych politycznie członkiń rodziny Radziwiłłów, była postacią publiczną w Wielkim Księstwie Litewskim. Świadectwem wspomnianej aktywności są między innymi portrety reprezentacyjne księżnej Barbary Franciszki de Kieżgajłło Zawiszanki, ukazujące ją jako znaczącą przedstawicielkę w dziejach rodu Radziwiłłów, damę Krzyża Gwiazdźstego, humanistkę. Wykształcona kreatorka życia intelektualnego, donatorka, zaangażowana w dobro ojczyzny i rodziny, dbała o sukcesem o sprawy majątkowe dóbr ziemskich Radziwiłłów na Ukrainie, dzisiejszej Białorusi i Litwie. Odziedziczone przez Barbarę Radziwiłłową wielkie dobra Berdyczów wyróżniły linię rodu Radziwiłłów, przez historyków nazwaną mianem „berdyczowskiej”.

Słowa kluczowe: Barbara Franciszka z Zawiszów Kieżgajłło Radziwiłłowa; Mikołaj Faustyn Radziwiłł; dominikanie w Lublinie; paramenty liturgiczne.

LITURGICAL PARAMENTS
DONATED BY DUCHESS BARBARA FRANCISZKA RADZIWIŁŁ,
NÉE ZAWISZA KIEŻGAJŁŁO (1690-1770)
IN THE MONASTERY OF THE DOMINICAN ORDER IN LUBLIN

S u m m a r y

The liturgical paraments donated by Duchess Barbara Franciszka Radziwiłł (née Zawisza Kieżgajłło), the wife of the voivode of Nowogródek, which are stored in the Monastery of the Dominican Order in Lublin, include a few high-quality liturgical garments not previously mentioned in any records. An impressive handwritten inscription on the blue chasuble identifies the donor.

The paraments donated to the glory of the Wood of the Holy Cross have inspired an inquiry into the patronage of Duchess Barbara Franciszka Radziwiłł, including her interests in art and handicraft. The liturgical items donated by the Duchess, with exquisite embroideries made on costly silk damask fabric, represent the refined craftsmanship of the first half of the 18th century, probably of the Polish royal court manufactory or embroidery workshop.

Barbara Zawisza, the wife of Duke Mikołaj Faustyn Radziwiłł, voivode of Nowogródek, was a public figure in the Grand Duchy of Lithuania and one of the most active female members of the Radziwiłł family on the political scene. That activity is evidenced, inter alia, by representative portraits of Duchess Barbara Franciszka Radziwiłł, depicting her as a significant figure in the history of the Radziwiłł family, Grand Mistress of the Order of the Starry Cross, and a humanist. A well-educated creator of intellectual life dedicated to her homeland and family, she successfully took care of the property matters of the Radziwiłł estates in Ukraine – today’s Belarus and Lithuania. The great estate in Berdychiv inherited by Barbara Radziwiłł distinguished the Radziwiłł family line referred to by historians as the “Berdychiv line”.

Keywords: Duchess Barbara Franciszka Radziwiłł (née Zawisza Kieżgajłło); Duke Mikołaj Faustyn Radziwiłł; monastery of the Dominican Order in Lublin; liturgical paraments.

1. Ornat niebieski w komplecie ze stulą, 1. poł. XVIII wieku, fot. Ewa Pieczykolan

TKANINA: jedwab, dwa rodzaje adamaszku – Francja, 1. poł. XVIII wieku

TECHNIKA ZDOBNICZA: haft płaski, kładziony trzema rodzajami nici: nićmi jedwabnymi, jedno-
barwny i cieniowany z zastosowaniem metalowych blaszek (cekiny), nicią z cienkiej blaszki
metalowej (złota lamelka) oraz nicią z metalowym oplotem – Polska, 1. poł. XVIII wieku

GALONY W PODZIAŁACH TYŁU I OBSZYCIU: kolbertyna – Francja, 1. poł. XVIII wieku

GALON W PODZIAŁACH KOLUMNY PRZODU ORAZ W OBSZYCIU STULY: Polska, 1. poł. XVIII wieku

PODSZEWKA ORYGINALNA: len – Polska, 1. poł. XVIII wieku

SYGNATURA: na podszewce odręcznie wykonana inskrypcja o treści: „JB Ten aparat y z takimże
drugim w kolorze czerwonym jest dany do Drzewa Krzyża Nays od J.O. Księżney Imci Barbary
z Zawiszów Radziwiłowej Woiewodziny Nowogrodzkiej” oraz numer „N 30” w 1. poł. XVIII
wieku; na tkanej doszytej do podszewki bawełnianej taśmie numer 62 (dodany prawdopodobnie
podczas inwentaryzacji w XIX wieku (?))

WYMIARY ORNATU: dł. 105 cm, szer. 70 cm

WYMIARY STULY: dł. 216 cm, szer. 19 cm

MIEJSCE PRZECHOWYWANIA: Klasztor OO. Dominikanów w Lublinie

1a. Detale niebieskiego ornatu, 1. poł. XVIII wieku,
 w tym sygnatura na podszewce – odręcznie wykonana inskrypcja o treści:
 „JB Ten aparat y z takimże drugim w kolorze czerwonym jest dany do Drzewa Krzyża Nays
 od J.O. Księżny Imci Barbary z Zawiszów Radziwiłłowej Woiewodziny Nowogrodzkiej”
 oraz numer „N 30”, fot. Ewa Pieczykolan

2. Dalmatyka czerwona, 1. poł. XVIII wieku (2 sztuki), fot. Ewa Pieczykolan

TKANINA: jedwab, atlas – Francja (?), 1. poł. XVIII wieku

TECHNIKA ZDOBNICZA: haft, płaski, kładziony nicią z metalowym oplotem – Polska, 1. poł. XVIII wieku

GALON: Polska I poł. XVIII wieku

PODSZEWKA: wtórna, tkanina bawełniana – XIX wiek (?)

SYGNATURA: na lewej stronie przyszyta do wtórnej podszewki bawełniana taśma z numerem 28 (dodany prawdopodobnie podczas inwentaryzacji w XIX w.(?))

WYMIARY: dł. 104-108 cm, szer. 101 cm; szer. brytu zastosowanej tkaniny: 55 cm

MIEJSCE PRZECHOWYWANIA: Klasztor OO. Dominikanów w Lublinie

3. Portret Barbary Radziwiłł (1733-1737), autor nieznaný,
Narodowe Muzeum Sztuki Republiki Białorusi

Źródło: Barbara Radziwiłł (Zawiša) Барбара Радзівіл (Завіша) (1733-37).jpg.
commons.wikimedia.org/wiki/File:Barbara_Radziwiłł_(Zawiša).jpg
D0%91%D0%B0%D1%80%D0%B1%D0%B0%D1%80%D0%B0_%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D1%96%D0%B2%D1%96%D0%BB_(%D0%97%D0%B0%D0%B2%D1%96%D1%88%D0%B0)_ (1733-37).jpg, dostęp 20.08.2021

4. Portret Barbary Franciszki Kieżgajło, panny Zawiszanki, h. Łabędź (1775-1770?), polichromia kościoła św. Jerzego (prezbiterium), klasztor Karmelitów Bosych w Wilnie

Źródło: [Wikipedia.lt.wikipedia.org/wiki/Vilniaus_%C5%A0v._Jurgio_ba%C5%BEny%C4%8Dia?uselang=lt](https://pl.wikipedia.org/wiki/Vilniaus_%C5%A0v._Jurgio_ba%C5%BEny%C4%8Dia?uselang=lt), dostęp 20.08.2021